

Mistrík, Jozef

Modalitná zložka v konektorových slovách

In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.-30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 339-342

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120886>

Access Date: 09. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MODALITNÁ ZLOŽKA V KONEKTOROVÝCH SLOVÁCH

Úvodom k svojmu referátu uvediem svoje krédo, z ktorého vychádzam.

Jav modálnosti sa realizuje a identifikuje iba na pozadí kontextu v širokom zmysle slova — počítam do toho aj situáciu. Je to jav kontextový, patriaci do oblasti prehovoru, konkrétne do dialógu — hoci fiktívneho dialógu. Prostriedky, ktorými sa manifestuje, pochádzajú zo všetkých rovín jazyka, ale najmä — a to zdôrazňujem — z kontextu. Lexikálne, morfológické, syntaktické i intonačné prostriedky z hľadiska ich schopností zúčastňovať sa na vyjadrovaní modálnosti sú nositeľmi bohatej homonymity. Práve ich obrovská homonymnosť žiada koexistenciu s kontextom, alebo naopak, kontext umožňuje ich bohatú homonymnosť. Ešte raz, trochu zjednodušene a inými slovami: mimo kontextu nemožno presne a spoľahlivo identifikovať modálnosť výpovede a tzv. modálne jazykové prostriedky sú mimo kontextu amodálne. Keď sa hovorí o modálnych lexikálnych alebo gramatických prostriedkoch, tak vlastne ide o sledovanie schopností jazykových prostriedkov. Realizovaná modálnosť je jav kontextový a langová modálnosť je jeden člen sémantickej paradigmy jazykového prvku.

A teraz prejdem k vlastnej téme.

Existencia a druh modálnosti v prehovore sa často identifikuje smerom od jazykových prvkov. Tie však sú pre plnenie takejto funkcie maximálne homonymné, a tak sa modálnosť výpovede posudzuje so zreteľom na kontext. Pomoc kontextu je nevyhnutná najmä vtedy, keď fyzická podoba jazykovej jednotky je taká, že nenesie intonačnú podobu, ktorá platí ako norma na vyjadrenie istého modálneho obsahu. Týka sa to napríklad enormne krátkych viet, napríklad interjekcionálnych viet. Nevyhnutná je pomoc kontextu aj vtedy, keď z tvaru slovesa nie sú jasné tie kategórie, ktoré platia ako exponenty modálnosti. V takýchto prípadoch je pre identifikáciu potrebná prítomnosť kontextu. Kontext totiž je východiskom pri meraní intervalu intonačného prvku, napríklad intervalu medzi predvýpovednou situáciou a prvou, často jedinou slabikou novej výpovede. Hranice formálneho vyjadrovania modálnosti idú potenciálne dopredu i dozadu ďalej, ako stoja hranice jednotky — reprezentantky modálnosti.

Medzi kontextom a vetou stoja konektory, ktoré supľujú interval avizujúci modálnosť. Tieto konektory fungujú ako asociačný signál na ceste od kontextu k vete. V nich a cez ne sa signalizuje modalita často ešte skôr, než sa dôjde do vety týmito konektormi uvádzanej.

Za konektory, ktoré sú schopné signalizovať modálnosť, ktoré teda obsahujú modalitnú zložku slovanskej vety, to značí za modalitné konektory, pokladám parataktické spojky a uvádzacie častice. Hypotaktické spojky a neuvádzacie častice sem nepatria. Tie prvé preto, lebo vyjadrujú vzťahy iba medzi jazyko-

vými jednotkami, idúc mimo autora, s nimi podávateľ nemôže vstúpiť do vety a ony samy nie sú schopné narušiť modalitu súvetia. Tie druhé, to značí neuvádzacie častice, nepatria medzi modalitné konektory preto, lebo sú schopné modifikovať len menšie jednotky ako veta. Tie sú modifikátormi lexikálnej sémantiky.

Parataktické spojky a uvádzacie častice integruje schopnosť preberať funkciu konektorov medzi vetou a kontextom, v tom je aj schopnosť vyjadrovať modalitu vety.

Konektory s modalitnou zložkou implikujú teda dve funkcie: 1. pripájať, 2. vyjadrovať postoj. Tieto funkcie môžu zastávať samostatne, i odrazu symetricky, alebo odrazu asymetricky.

Treba dokázať existenciu a fungovanie obidvoch týchto funkcií.

Najprv — iba okrajovo — ich pripájaciu funkciu, čo v tomto prípade značí dokazovať ich schopnosť gramatickú.

Najvýraznejšia je dependencia konektorového slova s kontextom. Ak v dialógu osoba A povie vetu s konektorom (napríklad časticou *ved', vždyť, no, všakže, prciež...*) na čele a osoba B — prijímateľ — žiada túto vetu opakovať, opakuje osoba A vyslovenú vetu už bez konektora, ktorým nadviazala na text. Konektor neopakuje preto, lebo prerušením nastala nová situácia a nový oporný text. Toto je dôkaz o prítomnosti spájacej funkcie v modalitnom konektore.

Ďalším dôkazom toho, že modalitný konektor obsahuje aj pripájaciu zložku, je to, že sa vo výpovedi môže použiť viacej konektorov za sebou — prirodzene s distribuovanými funkciami.

Tretím dôkazom gramatickej potencie modalitného konektora je to, že je schopný vyjadriť vzťah dvoch vetných celkov vtedy, keď ich vzťah nie je nijakým iným spôsobom naznačený. To je napríklad v koordinatívnej syntagme.

O prítomnosti gramatickej zložky v modalitných konektoroch bolo potrebné hovoriť preto, aby sa zdôraznila ich funkcia spájať novú výpoveď s textom a aby sa podčiarklo, že sú kontínuom, ktoré spája jav modálnosti realizovaný na širšej ploche než je iba izolovaná veta, do ktorej je konektor formálne začlenený.

A ktoré sú dôkazy o prítomnosti modalitnej zložky v týchto konektoroch.

Najvýraznejším dôkazom je nemožnosť transformovať priamu reč na nepriamu reč vtedy, keď sa priama reč uvádza modalitným konektorom. Urobiť tak možno iba s vypustením konektora, to jest slova, ktoré implikuje osobný postoj tretej osoby. Tak napríklad vetu *A как тебя зовут* možno transformovať iba s vynechaním konektora, to jest slova, ktoré implikuje osobný postoj tretej osoby.

Existencia modalitnej zložky v parataktickom spojení a v uvádzacej časti sa dokazuje možnosťou jeho voľnej fluktuácie, čo značí možnosť enumeračné konštrukcie transponovať na asyndetické, na syndetické alebo polysyndetické bez toho, že by sa posunula ich gramatická hodnota.

Modalitné konektory sú s hypotaktickými spojkami syntagmaticky inkompatibilné. Predsa však môžu stáť bezprostredne vedľa seba aj vtedy, keď patria jednému a tomu istému syntaktickému celku. V takom prípade stojí hypotaktická spojka vždy na druhom mieste. To značí, že konektor nemôže tu byť neutralizačným prvkom stojacim oproti spojke s protikladným

významom. Má teda modalitnú funkciu. Príklady: *A keď...*, *A kedyž...*, *И когда...*

Modalitné konektory možno z čela vety odsunúť do stredu aj vtedy, keď sa ony vzťahujú na celú vetu. To značí, že vtedy sú nositeľmi aj modalitnej funkcie, lebo čisté spojky stoja na čele uvádzanej jednotky.

Konečne o prítomnosti modalitnej sily v konektoroch svedčí to, že koordinované vety nemôžu fungovať ako gramaticky koherentný celok. Intonačne vyjadrená modalita sa nemôže klenúť ponad celé súvetie ako kompaktný prvok, ale sa musí osobitne a samostatne realizovať na každej vete. Kompaktnosť narušujú konektory, ktorými hovoriaci subjekt vždy znova vstupuje do syntaktického celku a vždy znova vyjadruje osobný postoj. Opätovné nasadenie modalitnej intonácie sa žiada preto, aby sa čelilo kolízii, ktorá vzniká stretaním dvoch modalitných zdrojov.

Dokazovali sme, že aj keď sa parataktickým spojkám a časticiam nepopiera schopnosť spájača, musí sa pri nich rátať aj so zložkou modalitnou. Sú ony v plnom zmysle slova modalitnými prvkami, ktoré patria k celej vete a sú schopné ovplyvniť modalitu celej vety. Z tohto hľadiska tvoria v systéme slovných druhov samostatnú skupinu, ktorá sa evidentne odlišuje od skupiny hypotaktických spojok.

Tieto modalitné konektory sú teda schopné fungovať vo výpovedi ako prvky obstarávajúce modalitu vety. Teraz však treba postaviť otázku, aký druh modality patrí do ich kompetencie alebo ktorý z nich ktorej modalite patrí. Keďže ide o prvky, ktoré spájajú výpoveď s kontextom a pritom ešte iba v predvýpovednej situácii orientujú postoj, neobsahujú ony ešte presne formovaný postoj modálnosti. Sú to prvky, ktoré stoja na hraniciach výpovede, tam, kde sa rozhoduje. Nimi a v nich sa už uskutočnila reakcia na kontext, nadviazalo sa na to, čo bolo i signalizovalo, že sa vyjadrí postoj, lenže samy sú iba synsémantické, sú iba signálmi obsahujúcimi modalitnú zložku. Stoja však ďalej a vyššie ako interjekcie hlavne o to, že interjekcie sú pasívne reakcie a modalitné konektory sú aktívne reakcie hovoriaceho subjektu.

Ešte je tu aj otázka, či tieto konektory nie sú vlastne prostriedkami expresívnosti. Ak ich chápeme ako prvky s nevykryštalizovaným obsahom, ako par excellence synsémantické, potom z nich nemožno vylúčiť ani zložku expresívnosti. Ale tá sa musí dokazovať oproti zložke modalitnej. A o to dnes nejde.

Bolo by možno uzavrieť taktó. Konektorové slová, ku ktorým počítame uvádzacie častice a parataktické spojky, obsahujú zložku konjunkčnú i modalitnú. V konkrétnych textoch sa tieto zložky uplatňujú odrazu alebo striedavo. Sú to slová synsémantické, a preto ani ich modalita nie je fixovaná. Stoja na prechode medzi kontextom a novou výpoveďou a nepresne signalizujú postoj. Pri nedostatku iných ukazovateľov nesú ony samy, spolu s kontextom, funkciu modálnosti výpovede. Pri identifikácii modálnosti smerom od vety pripomínajú alebo supľujú kontext. Treba preto aj parataktické spojky, spolu s uvádzacími časticami, zaradiť do inventára prostriedkov modálnosti.

Явление модальности реализуется и идентифицируется только на фоне контекста или ситуации. Средства, при помощи которых оно демонстрируется, происходят из всех плоскостей языка и из контекста. Так называемые модальные языковые средства являются вне контекста немодальными и омонимными.

Между контекстом и предложением стоят иногда конекторы, на которых и посредством которых сигнализируется модальность, особенно тогда, когда пространство предложения не содержит достаточное количество экспонентов модальности. Модальными конекторами, т. е. конекторами способными сигнализировать модальность, мы считаем паратактические союзы и вводные частицы типа *i, u, a, no, ved, vždyť, protože, wszakže*. Конекторы с модальной способностью имплицируют две функции: 1) присоединять, 2) выражать точку зрения. Эти функции могут выполнять самостоятельно и вместе — симметрически или асимметрически. Эти слова являются синсемантическими и поэтому и их модальность является нефиксированной; точку зрения автора они сигнализируют только приблизительно и неточно. Явно модальны они только в симбиозе с контекстом. При идентификации модальности в направлении от предложения они напоминают или замещают контекст. Паратактические частицы вместе с вводными частицами необходимо включить в инвентарь средств модальности.